

M E S O S Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi
The Journal of Interdisciplinary Medieval Studies

Tarihsel Yaklaşımlar İzleğinde Antik Çağ ve Ortaçağ Kökenli “Eğitimli İnsan” Kavramı Üzerine Düşünmek

Yazarlar/Authors: Gökçe KARABACAK

Kaynak/Source: *Mesos: Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi*, , VII, 58-66

Doi: 10.5281/zenodo.18084470

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 20 Aralık 2025; Kabul Tarihi: 25 Aralık 2025

MESOS Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi içinde yayımlanan tüm yazılar kamunun kullanımına açıktır; serbestçe, ücretsiz biçimde, yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin alınmaksızın okunabilir, kaynak gösterilmesi şartıyla indirilebilir, dağıtılabılır ve kullanılabilir.

**TARİHSEL YAKLAŞIMLAR İZLEĞİNDE ANTİK ÇAĞ VE
ORTAÇAĞ KÖKENLİ “EĞİTİMLİ İNSAN” KAVRAMI ÜZERİNE
DÜŞÜNMEK**

**THINKING OVER THE CONCEPT OF “EDUCATIONAL PERSON”
TAKING ROOTS FROM ANCIENT PERIOD AND MIDDLE AGES
WITHIN THE PATH OF THE HISTORICAL APPROACHES**

Gökçe KARABACAK*

---

* Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Ortaçağ
Araştırmaları Anabilim Dalı, gokcepirinc@yandex.com

 : 0009-0007-3379-4408

Özet

Bu çalışmada, tarihsel yaklaşımlar izleğinde Antik Çağ ve Ortaçağ kökenli eğitilmiş insan kavramı ele alınmaktadır. Tarihsel ve güncel boyutları düşünüldüğünde yaşamı oluşturan her bir unsurun kesişim noktası olduğu görülen eğitim, yaşamın bütününe inşa etmekte ve bu esnada eğitilmiş insan çıktısı sürece uygun olarak şekil almaktadır. Sosyo-politik, ekonomik, kültürel ve psikolojik faktörlerle belirlenen ve sosyal yaşam için temel olan bu iki unsur, tarih boyunca üzerine tartışıp teoriler üreten çeşitli düşünürlerle ele alınmıştır. Antik Çağ düşünürlerinin devlete faydalı olmaya, Ortaçağ düşünürlerinin var olan tarihsel bilginin aktarımına, teolojik yaklaşıma ve bireyi keşfe, Kant'ın akılcılık ve cesarete, Locke'ın deneyime, Dewey'in yaparak öğrenmeye, Sosyal Öğrenme ve Davranış Teorisi'nin gözleme yaptıkları vurgu, eğitilmiş insan kavrayışını bütünlüklü şekilde oluşturmada temel teşkil edecek kritik kavramlardır. Bu çerçevede konu, tematik analiz yoluyla nitel bir yöntem kullanılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitilmiş İnsan, Sosyal Öğrenme ve Davranış Teorisi, Gözlem, Toplumsallık, Deneyim.

Abstract

In this study, it is handled the concept of educated person taking roots from Ancient Period and Middle Ages within the historical approaches. Considering historical and current dimensions, it is evident that education is a junction point of each elements in life and constructs the whole life. Meanwhile educated person as an output of education process is formed. These subjects, determined by socio-political, economic, cultural and psychological factors and constituted a ground for social life, are addressed by various thinkers and social theoreticians who contemplated and developed theories. Ancient Period thinkers' highlights of being beneficial for state; Medieval thinkers' emphasis on the theological approaches, transmission of the existing historical knowledge and exploration of the individual; rationality and courage of Kant, experience of Locke, learning by doing of Dewey, observation of Social Learning and Behaviour Theory provides us a basis to compose a comprehensive apprehension of the meaning of what is an educated person. Within this framework, the study is evaluated using qualitative method through thematic analysis.

Key Words: Educated Person, Social Learning and Behaviour Theory, Observation, Sociality, Experience.

GİRİŞ

Eğitim ve eğitilmiş insan kavramları, gündelik yaşantıda karşılaşılan her türden yapısal problemin kaynağında bulunan neden-sonuç bağlantısına ilişkin çözüm önerilerinde, bağlamsal açıklamalarda ve durum tespitinde bir belirteç olarak değerlendirilmektedir. Çok kapsamlı boyutuyla, politikanın bir nesnesi olarak her dönem araçsallaştırılan niteliğiyle ve hem bütünü aynı anda hem de bu bütünü oluşturan unsurları tek tek etkilemesi bağlamında eğitim, toplum yaşantısını bir gestalt olarak kuran biçimiyle düşünülecektir. Bir toplumun eğitim yaklaşımına ve yapısına uygun olarak, eğitilmiş insan çıktısı elde edilmekte ve bu çıktı, o ülkenin sosyo-politik, ekonomik, kültürel ve psikolojik alt yapısını tornadaki çamura şekil veren eller gibi şekillendirerek kurmaktadır. Bir ülkedeki toplumsal yaşamın o anını olduğu kadar o anın diğer pek çok dalını etkilemekle birlikte gelecekteki tüm anları ve o anların ayrıldığı diğer dalları etkileme potansiyeline sahip eğitim konusu, tarihsel diyalektik bir süreç olarak incelenmeye değer bir konudur.

Bu çalışmada ele alınan konu Antik Yunan düşünsel yaşamından, onu etkileyen kişi ve koşullardan başlatılmakta olup Ortaçağ fikrî yapısına değinilmiş, Rönesans, Reform ve Aydınlanma belirleyici olan düşünürlerden birkaçı incelenmiştir. Eğitilmiş insan kavramının asıl formunu düşüncesinde oluşturan deneyime ilişkin düşünceleriyle eğitim alanını çağdaş haline yaklaştırmadaki önemli katkılarıyla Locke, çalışmanın ana eksenini şekillendirmiş; Sosyal Öğrenme ve Davranış Teorisi, eğitilmiş insan tanımını en fazla etkileyen gözleyerek öğrenme ve uygulama konusunda alana ışık tutması bakımından önemli görülerek Bandura'nın Bobo Doll Deneyi üzerinden ele alınmıştır. Yaşlılıktaki yaşam alışkanlıkları ve yaklaşım biçiminin gözlenmesinin, gençlik döneminde nasıl bir yaşam sürdürüldüğüne ilişkin önemli bir veri kaynağı olduğunu, ulaşılan verilerin kişinin genel düşünüş ve davranış yapısına dair temel bilgileri serimleyebileceğine dair düşünceler dile getiren Cicero da bu bakımdan Yaşlı Cato veya Yaşlılık Üzerine (2024) adlı eseriyle eğitilmiş insan hakkındaki değerlendirmede önemli bir kaynak teşkil etmiştir.

ANTİK YUNAN UYGARLIĞI'NDA DEVLET VE EĞİTİM DÜŞÜNCESİ

Antikçağ eğitim/paideia anlayışında ruh-beden bütünlüğünün esas alındığı bir kavrayış benimsenmekte, müzik ve jimnastiğin ana başlıklar olarak belirlendiği bir eğitim uygulaması yürütülmekteydi. Bu temel kavrayışa göre, vücudun biyolojik gelişimiyle eş zamanlı olarak zihnin gelişimi gerçekleşmektedir ve erdemli bir ruha götüren tek yol budur. 'Sarsılmaz bir ahlak, erdemli davranışlar yalnızca sağlam bir vücutta varlık gösterebilir' düşüncesinin esas alındığı bu yaklaşıma göre, ruh-beden eğitimindeki eş zamanlılık önemlidir zira güçlü bir ahlakın ön şartının sağlıklı bir beden olduğu düşünülmektedir. Kent devletleri olarak yapılandırılmış Antik Yunan'da geliştirilmiş olan bu eğitim anlayışı, aşağıda göreceğimiz üzere zaman içinde kişilere ve koşullara bağlı olarak çeşitli aşamalardan geçmiştir.

Yunanlı gezgin ücretli öğretmenler olarak tanımlanabilecek, Hippias, Prodikos, Protagoras, Gorgias, Kallikles, Thrasymakhos gibi isimlerden oluşan -kelime anlamı bilgeliği öğreten olan- Sofistler, insanı ve ona ilişkin sorunları odağa alan yeni bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Dini öğelerce belirlenmeyen, ahlaki normların ve eğitimin ölçütünün tanrılar değil insanlar olduğu bir yaklaşım benimseyerek insanların eğitilebilir olduklarına inanmışlardır. İnsanı ölçüt olarak ele almaları ve dünyanın merkezine koymaları (Protagoras), bu fikirden hareketle gezici bir eğitim programı başlatmaları bakımından Sofistler, tarihte demokratikleşme sürecini düşünsel ve yapısal temellere oturtan, demokratik düşüncüyü besleyen önemli bir role sahip olmuşlardır. Tek bir hakikati taşıyan, herkesi

kapsayan genel bir bilginin olmadığını, her bir kişi için değişen subjektif hakikatin, bilginin ve normun olduğunu düşünmüşlerdir. Dolayısıyla demokratikleşme sürecinin hem tetikleyicisi hem pekiştiricisi hem de sürücüsü olmuşlardır (Dürüşken, 2023: 133-141).

Yeni sosyo-politik ve ekonomik düzen ve onun beraberinde getirdiği değişim, dönüşüm ve ihtiyaçlar, eski sisteme kıyasla daha fazla yurttaşın politika eğitimi olarak politik eğitim sürecine katılımını esas alan bir yapı oluşturmuştur. Bu bakımdan Sofistler, eğitimi salt aristokratik sınıfın erişebileceği ve ona hizmet eden bir alan olmaktan çıkarıp daha genele yaymaya çalışmışlardır. Onların döneminde eğitimde önceden beri var olan müzik ve jimnastik başlıklarına gramer/dil-retorik-mantık/diyalektik başlıkları eklenmiş, politika ve etik konuları ön plana alınmış, eğitim güçlendirilmiştir. Bu üç başlığa ek olarak tarih, hukuk, siyaset, doğa bilimleri, ahlak eğitimleri de Sofistler tarafından verilmiştir zira bu eğitimler olmaksızın, gramer-retorik-diyalektik konularına dair bilgilerin edinilemeyeceğini düşünmüş, bu başlıkların içlerini bilgilerle doldurmanın gereksinimini duymuşlardır. Antik Yunan eğitim sistemine ekledikleri bu üç eğitim başlığı, sonraki dönemde Septem artes liberales denilen “Hürlerin Yedi Sanatı” yani temel özgür yurttaş eğitimi belirleyen dalları içeren Trivium’u oluşturmuştur. Trivium, sonraki Hellenistik dönemde aritmetik-geometri-astrofizi-müzik başlıklarının da eklenerek oluşturulduğu Quadrivium denilen eğitim programının üçlü kısmı olarak sayılmaktadır (Aytaç, 2018: 31).

Sofistler benimsedikleri eleştirel bakış açısı ve görelilik yaklaşımıyla, bir konu üzerinde iki ayrı görüşün bulunacağına ve ikisinin de doğruluk düzeyinin eşit olacağına vurgu yapmışlardır. Bu vurguda, eğitim ve eğitilmiş insan kavramlarına ilişkin net ve kesin bilginin olmayacağı, bunun belirli bir ölçüde göre belirlenemeyeceği fikri mevcuttur. Onlar yararlı bilginin en iyi bilgi olduğunu, bu tür bilginin erdemi öğretme motivasyonuna gücünü veren unsur olduğunu ve bu bilginin görelilik olduğunu düşünmüşlerdir (Dürüşken, 2023: 138-140). Bu bakımdan eğitilmiş insan ile erdemli insan ve erdemi öğretecek yararlı bilgilere sahip olan insan arasında bağdaşım kurulabilmekte, bu fikrin özündeki görelilik yaklaşımı seçilebilmekte, Sokrates ile yaşanan ayrım ise bu noktada belirginleşmektedir. Sokrates için Sofistlerin yaklaşımına uygun olarak erdem kavramı önemlidir ve insanı odağa alan bir öğretiyi benimsemeye ortak bir zeminde buluşmaktadırlar. Sofistlerle ayrıldığı nokta ise tümel doğru üzerine düşünceleridir. Temelde tümel doğru karşısında konum alan Sofistlere karşı olarak Sokrates, tümel doğrunun var olduğunu düşünmüştür. Ona göre eğitilmiş insan, bu tümel doğru izleğinden, erdemli olan ve bu erdemi eylemlerinde gösteren kişidir. Ahlak felsefesinin başlangıcını oluşturan düşüncelerinde ahlak bilgisini odağına almıştır (Dürüşken, 2023: 153-154). Bu fikir, eğitilmiş insanın bu tümel ahlaki bilgiye ve tümel ahlaki doğruya erişen kişi olduğu düşüncesini doğurmaktadır. Bu bağlamda Sofistlerin ve Sokrates’in yaklaşım biçimleri arasında var olan gerilim, tümel doğru ve tümel bilgi ekseninde eğitilmiş insan kavramına bakışı farklı biçimlerde biçimlendirmektedir.

Konu Sokrates perspektifinden genişletildiğinde, eğitim ve eğitilmiş insan kavramına ilişkin bakış açılarındaki farklılık netleşmektedir. Sokrates, Sofistlerin bilginin ve değerlerin görelilik olduğu yaklaşımını, sosyo-politik düzeni sağlamada yetersiz ve kafa karıştırıcı bularak eleştirmiş ve yeni bir eğitim anlayışı geliştirmiştir. Göreliliğin gerçekliğe, objektif bilgi ve değerlere erişimde engel teşkil ettiğini savunmuş, bu fikrini kendi eğitim anlayışında şekillendirmiştir. Ona göre, subjektif bir yan taşımayan ‘objektif gerçek hakikat’, her bir insanın zihninde doğuştan a priori olarak vardır. Nitekim bu a priori bilgiyi açığa çıkarabilmek amacıyla hatırlatma-zihinden doğurtma yöntemi geliştirmiştir. Tek bir şey biliyorum, o da hiçbir şey bilmediğimdir ilkesini esas alan bu yöntem, öncelikle karşıdaki kişiye sorular sormayı ve yanıtlar almayı gerektirmiştir. İlk aşamada soruların yanıtlarını

verirken kişilerin genellikle doğrulukları hususunda hiçbir şüpheye düşmedikleri, ardından Sokrates’in etkin bir rol üstlenerek tümevarımsal/endüktif bir yaklaşımla “doğruluklarına emin olunan yanıtlar” üzerinden sorularına devam ettiği ikinci kısmın başladığı bir izleğe sahip olan bu yöntemle, verilen her bir yanıtın düşünülenin aksine oldukça temelsiz yahut yarım olduğu Sokrates tarafından gösterilir, kişilerin neden o şekilde düşündüklerinin tam bir yanıtını veremediklerini ve fikirlerini temellendiremediklerini kendilerine kanıtlardı. İçlerindeki daimon’ları dinleme yoluyla kendileri üzerine düşüncelerini öğretmeyi amaç edinen (Aytaç, 2018: 34) bu yaklaşımla kişilerin kendi zihinlerinden hakikatin bilgisini kendilerinin bulup çıkarmalarını sağlamak¹ esas alınmıştır. Sokrates, erdemli bir yaşama giden en önemli adımın bu olduğunu, bu adımın erdemli davranış için doğru bir yolu yapılandırıldığını ve kişileri bu yolda yürümeleri için yönlendirdiğini düşünmüştür. Zira ona göre ancak bu yolla yurttaşlık erdemi kavranabilmekte, hayata geçirilebilmekte ve sosyal yaşam kadar politik yaşamın da düzen içinde sürdürülmesi sağlanabilmektedir.

Daha sonraki süreçte İdealar Öğretisi ile Platon, ruh ve beden (zihin ve vücudun) bütünlük değil iki ayrı kategori olduğunu düşünmüştür. Ona göre insanlar doğuştan altın, gümüş ve bakır-tunç özellikleri göstermeleri bakımından ayrı sınıflara aittirler.² Yönetici kesim olan filozoflar, aklı; savaşçı kesim olan askerler, iradeyi; üretici kesim olan köylüler ve çiftçiler ise arzu ve istekleri temsil etmektedirler. Devletin verimli işleyişi ve sürekliliği açısından bu şekilde bir doğal iş bölümü öngören bu yaklaşımı, Platon’un devlet ve eğitime ilişkin kurgusunu da yapılandırmıştır. Bu kurguya göre devlet, tüm parçalarının bir bütün oluşturduğu insana benzer organik bir yapıdır. İyi işlemesi akıl, irade ve arzunun aralarında çatışma olmamasına ve buna uygun olarak kurulan iyi bir iş bölümüne doğrudan bağlıdır. Bu dengeyi sağlamak için Platon’un devlet kurgusunda eğitim, altın ve gümüş sınıfları dışındaki insanlar için gerekli görülmemiş, buna ilişkin bir ön kabulle yönetim çevresine ve devlet kademesine dahil edilmemişlerdir.

Nesnel dünyada yer alan fenomenler/görüngüler dünyası ile uzay zamandan bağımsız olan idealar/düşünceler dünyası arasında ayırım öngören Platon’a göre hakikatin bilgisi ve gerçek varlıklar, görünür dünyada değildirler. Görünür olanlar ise çok sınırlıdır. Hakikat, idealar dünyasındadır. Onun bu varsayımı, kendi oluşturduğu Mağara Alegorisi içinde kendini göstermektedir. Mağarada doğuştan beri zincire bağlı yaşayan tutsaklardan biri özgür bırakılmış ve dik bir yokuştan çıkarılıp güneş ışığına maruz bırakılmıştır. Mağaradayken gölgeleri rahatlıkla görebilen karanlığa alışkın gözleri, ilk etapta gün ışığıyla kamaşmış ve etrafındaki aydınlık dünyayı görememiştir. Güneşi ve güneş ışığıyla aydınlatılan dünyayı görebilmesinin tek yolu, önce gözlerinin buna alışmasıdır. Önce insanların ve nesnelerin duvardaki gölgelerini rahatlıkla görebilirken aşama aşama sudaki yansımalarını, sonra kendilerini, ardından gözlerini yukarı çevirip yıldızları, ayı, gökyüzünü ve en nihayetinde gölgelerin, mevsimlerin, yılların ve bütün her şeyin kaynağı olan güneşi yani Tanrı’yı görebilir hale gelir. Bumin’in de belirttiği gibi (2023: 118) Antik Yunan’da yer alan “ışık” metaforu ve sıklıkla kullanılması, anlamının görme ile ilişkilendirilmesinden ileri gelmektedir.

Görünen dünya mağara zindanı olsun. Mağarayı aydınlatan ateş de güneşin yeryüzüne vuran ışığı. Üst dünyaya çıkan yokuş ve yukarıda seyredilen güzellikler de ruhun düşünceler dünyasına yükselişi olsun. Benim nereye varmak istediğimi merak ediyordun ya, işte bu benzetmeyle onu iyice anlamış olursun. Doğru mu,

¹ Katechetischen, die Katechese (Kant, 2020: 98)

² Burada, Sokrates’in insanların doğarken altın, gümüş ve bakır-tunç madenleriyle yoğrulduklarına ilişkin düşüncesinin (Aristoteles, 2023: 59: 1264b) izlerini görebilmek mümkündür.

yanlış mı, orasını Tanrı bilir. Herhalde benim düşünceme göre kavranan dünyanın sınırlarında ‘iyi’ ideası vardır. İnsan onu kolay kolay göremez. Görebilmek için de dünyada iyi ve güzel ne varsa hepsinin ondan geldiğini anlamış olması gerekir. Görülen dünyada ışığı yaratan ve dağıtan odur. Kavranan dünyada da doğruluk ve kavrayış ondan gelir. İnsan ancak onu gördükten sonra iç ve dış hayatında bilgece davranabilir (Platon, 2022: 234-235)

Platon, diyalogun devamında kurguladığı ideal devletin özü olan iş bölümünü meşru bir tabana yerleştirerek ideal bir devlet tasarısını temellendirmiştir: Akli temsil eden yönetici sınıfın, yukarıdaki dünyaya ait olan güneşi gördükten sonra aşağıdaki dünyaya inmek istemeyişini ve aşağı dünyaya ait olan insan işlerini yapma arzusu duymayıslarını haklı bulmakta, ideal olanın bu olduğunu düşünmektedir. İdeal devletin yararını esas alan erdeme ulaştırılacak bir eğitim yapısı kurgusu da kökünü tamamen bu düşünceden almaktadır. Ona göre eğitimin asıl amacı, tanrısal bir iyiliğe ulaşmaktır. Bu düşüncesiyle her şeyin ölçüsünü insan olarak ele alan Sofistlerden ayrılmakta, insanın yerine Tanrı’yı odağa yerleştirmektedir.

Aristoteles’e göre (2023: 27: 1253a) devlet ve kent gibi “bütün” olarak sayılabilecek birimler, aile gibi “parça” olarak sayılabilecek toplumsal birlik oluşturan birimlerden önce gelmektedir. Zira “parça”ya isim veren “bütün” zarar gördüğünde, buna bağlı olarak “bütün”ün gücü ve yeteneğinden yoksun kalan “parça” da anlamını ve gücünü yitirecek dağılıp kaybolacaktır. El ya da ayak tüm bedenden ayrıldığında artık el ya da ayak değildir. Bu düşüncesini, yolculuğa çıkan bir gemi ve içindeki tayfaları benzetmesi üzerinden açıklamıştır: Ortak amaçları yolculuğun güvenli ve düzgün olarak devamını sağlamak olan dümenci, kürekçi, gözcü gibi ayrı yetkinliklerde görev paylaşımlarına sahip kişilerden oluşan tayfayı bir devletin insanlarına benzetmiş, yönetme yetkisinin örgütlenmesi olan anayasayı (Aristoteles, 2023: 97: 1278b) sürdürmenin esas olduğunu (Aristoteles, 2023: 93: 1277a) söz konusu örnek üzerinden dile getirmiştir. Dolayısıyla dedüktif bir yaklaşıma sahiptir. Bu yaklaşımını şu cümlesinden görebilmekteyiz: Çoğu ülkede olduğu gibi çocuk sayısına karışmamak fakirliği ve dolayısıyla suç oranını arttırır (Aristoteles, 2023: 62: 1265b). Onun dedüktif yaklaşımı, bütünüün gözetilmesine ve fayda sağlamasına yönelik bir amacı esas almaktadır. Lakin devlet ona göre yalnızca bir para ortaklığı değil (Aristoteles, 2023: 101: 1280a) aynı zamanda her bir vatandaşın ailesiyle birlikte iyi bir yaşam sürmesini amaçlayan, adaletin belirlediği iyi bir yaşam sürmelerini ilke edinen bir birimdir. Fakat vatandaşlar arası eşitliği savunan bir görüşte değildir. Platon’a benzer şekilde sosyo-politik yapının sınıfsal ayrımını şu şekilde meşrulaştırmaktadır: Nasıl ki birbirlerinden farklı anayasalar varsa aynı zamanda birbirlerinden farklı vatandaşlar da vardır (Aristoteles, 2023: 96: 1278a). İnsanların doğuştan getirdikleri hem beceri hem cinsiyet hem de içine doğulan toplumsal sınıf anlamında yeterlilikleri ya da yetersizlikleri olduğunu düşünmüş, bu açıdan köleliği olumlayarak onu doğal karşılamıştır (Aytaç, 2018: 50). Platon’dan farklı olarak ise ruh-beden ayrımına gitmemiş, nesnel dünyadan ayrı bir idealar dünyası tanımlamamıştır. Aksine ruhun bedeninde olduğunu ve tıpkı bir tohumun çiçek olma potansiyelini içinde taşıması gibi insanın her bir aşamasının bir sonraki aşamanın potansiyelini de içinde taşıdığını düşünmüştür. Bu bakımdan bedensel ve zihinsel eğitimin bütünleşik bir özellik gösterdiğine dayalı bir eğitim anlayışı geliştirmiş, teolojik olmayan, gerçek dünyayı anlamaya yönelik realist bir tutum benimsemiştir (Aytaç, 2018: 47). Doğa gözlemlerinden temellenen yaklaşımına göre şöyle düşünmüştür (Aristoteles, 2023: 110: 1283a):

Bence iyi yaşamak için gerekli olan koşullar arasında eğitim, erdem ve yetenek önde gelir. Bir açıdan eşit olanların her açıdan eşit olmalarına gerek yoktur, bir açıdan eşitsiz olanların da her açıdan eşitsiz olmalarına gerek yoktur. İşte bu

nedenle mutlak eşitliğin var olduğu anayasaların hepsi hatalı ya da sapmış anayasalar olarak isimlendirilmektedir.

Rafaello'nun Atina Okulu tablosunun merkezindeki Platon ve Aristoteles'in görüntüleri, iki filozof arasındaki bu düşünsel ayrımı oldukça etkileyici bir tarzda göstermektedir: Platon parmağıyla yukarıyı yani idealar dünyasını işaret eder şekilde resmedilmişken Aristoteles avuç içi aşağı gelecek şekilde aşağıyı, yeryüzünü yani gerçek dünyayı gösterir şekilde resmedilmiştir.

Aristoteles'e göre insan politik bir hayvandır. Kişinin bir devletin yahut toplumun üyesi olmadığı ve yasalara uygun eğitim-öğretim sürecinden geçirilmediği sürece insan sayılamayacağını dolayısıyla mutlu olamayacağını düşünmüştür. Bu düşüncesinden yola çıkarak onun kişiden önce toplumu öncelediği söylenebilmektedir. Devletin ve yasaların, onlara uygun olarak yetiştirilen, onları tanıyan insanlar olmaksızın bir anlam ve işlev kazanamayacağını da belirtmiştir. Ona göre insanlar uygulamalar yoluyla ahlaklı olmanın ne olduğunu öğrenmekte -ahlaklı olmayı öğretenin adaletli davranmak, cesaret göstermek ve dürüst olmak olması gibi- açıklamalar aracılığıyla da zihinsel gelişimlerini sağlamaktadırlar. Bu nedenle ikisinin aynı anda içerildiği yani sentez oluşturduğu bütünleyici bir eğitim-öğretim sürecini esas almıştır. Böylece kişi hem zihnen hem de ahlaken erdemli yaşamı ilke edinen bir insan olacak, uyumlu bir biçimde toplumsal yaşama katılabilecektir. Öngörülen bu insan yapısı için bu türden bir eğitimi şart koşmuştur. Tüm bunlarla birlikte zihinsel gelişimin gramer, retorik, diyalektik, aritmetik, geometri, müzik, felsefe konularında bilgilenmek kadar kişinin doğuştan sahip olduğu doğa -yatkinlik, beceri- tarafından da belirlendiğini düşünmüştür.

İnsanların birleşip aileyi, ailelerin birleşip toplumu, toplumun birleşip devleti oluşturduğuna yönelik fikirleriyle (Aytaç, 2018: 49) Aristoteles, Platon'un ailenin devlete ait olması ve özel mülkiyetin kaldırılmasına ilişkin fikirlerine eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Aile birimini toplumun önemli bir kurumu olarak görmüş, özel mülkiyeti sınırlayıcı kurullar koymaktansa aklın ve karakterin eğitime önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Zira ancak bu yolla devlet ve anayasa işlevini daha iyi yerine getirebilecek, devletin yararının ve vatandaşların iyiliğinin esas alındığı bir yaklaşım hayata geçirilebilecektir (Aristoteles, 2023: 57: 1263b).

ORTAÇAĞ DÖNEMİ EĞİTİM YAKLAŞIMI

Yüzde doksan beş dolaylarında seyreden okuryazar olmayan nüfusu barındıran bu çağda insanlar, kendi algı yapılarına uygun bir eğitim yaklaşımı geliştirmek durumundaydılar; bu sebepten, dini esaslara göre biçim verilmiş ve geleneksel inanç öğelerinden seçilmiş dinsel dogmaların, spekülasyonların (Hume, 2023: 132) eğitim düşüncesine yön vermesi, onu etkileyip biçimlendirmesi kaçınılmaz olmuştur.

Ortaçağ döneminde eğitim alanında tekelleşen Katolik Kilisesi'nin baskınlığı ve belirleyiciliği ön planda olmuştur. Hristiyanlığın doktrinasyonunun egemen olduğu bu eğitim kavrayışına göre öğrenmek önemli bir iştir zira dönemin entelektüel ve kültürel yaşamında Kilise'nin baskın bir rol oynamasının ve etkinlik gösterebilmesinin işlevsel bir aracıdır. Lakin bu öğretim ekseriyetle eski bilgilerin geleceğe aktarımına yöneliktir. Dolayısıyla dini metinler, dinsel kültür, Yunanca'dan Latince'ye çeviri faaliyetleri, litürji esas eğitim uygulamaları ve kaynakları olmuştur. Bünyesindeki okuryazar din adamları aracılığıyla Kilise'nin eğitim-öğretim alanında öncülüğü üstlenmesi, okuryazarlığı tekeline alması toplumu şekillendirme gücüne sahip bu iki alanın -okuma ve yazma- gücünü de ona katmıştır

(Köycü, 2022: 122-123). Eğitimli insanın tanımı, koşullara göre şekil aldığından dolayı, bu dönemde Kilise tedrisatından geçmiş, dini ilimleri öğrenmek ve aktarmak konusunda çaba gösteren her Hristiyan, eğitimli insan olarak tanımlanmıştır.

Hristiyan öğretilerinde insan ilk durumda iyidir, fakat kendisine yasak edilen bilgi ağacına dokunmakla kötü olmuş, düşmüş ve bozulmuştur. Oysa insan duyarlı ve düşünebilen bir varlık olduğu için doğuştan itibaren öğrenmeye yani bilgi edinmeye zorunludur. Ve özü akıl olan insan en yüksek olgunluğa bilgi sayesinde erişir (Küken, 2001: 92).

Ortaçağ dönemi eğitim anlayışının Katolik Kilisesi Hristiyan doktrinasyonu eksenindeki yapısı, içinde gelecekteki üniversiteleri şekillendirecek bir öz taşımaktadır. Zira indirgemeci bir bakışla değerlendirilemeyecek kadar önemli atılımların olduğu bu dönem, tek bir Ortaçağ'ı değil, V. yüzyıldan XVI.-XVII. yüzyıla değin süren ve önemli aşamalardan geçen inişli çıkışlı bir dönemi kapsamaktadır. Sosyo-ekonomik koşullardaki değişimler izleği, eğitimin kurumsallaşmasına giden yolu ve eğitimli insanın anlam dönüşümünü açıklamaktadır. Tarımsal gelişmenin ve kentleşmenin, bu konuda bir paradigma değişimine yol açacak yeni koşullar oluşturduğu gözlenmektedir. Manastırlar, değerli el yazmalarının bulunduğu kütüphaneleri ve dini eğitimin yanı sıra edebi, bilimsel eğitim olanakları sunmaları bakımından olduğu kadar sosyo-ekonomik koşullardaki dönüşümlere ve daha refah bir yaşama katkı sunan etkili yapılardır. Örneğin, Sistersiyen ve Benedikten manastırlarında tarımda iyi hasat almak ve verimi arttırmak için tekerlekli pulluğun kullanımı, ilerlemiş gübreleme teknikleri ve ikili ve üçlü dönüşümlü ürün ekimi sistemi nüfus artışını ve kentleşmeyi destekleyen önemli gelişmelerdir (Erol, 2021: 80).

Ortaçağ Dönemi'ndeki eğitimli insan kavramına bakışta yaşanan en önemli kırılma, Abelardus'un günahkârı ön plana çıkararak antroposantrik yaklaşımı olmuştur (Le Goff, 2024). Zira bu kırılmanın yaşanmasından önce günah kavramı ön planda iken, kişilerin bireyselliğini tanıyan "ben" kavramı geri plandadır. Abelardus'un kapısını araladığı, günahkârın niyetinin önemini belirten bu yaklaşım, dönemin genel sosyo-politikasını, psikolojisini ve kültürel yapısını etkileyen ve toplumsal belleğe günahkârlık bilinci biçiminde yerleşen Katolik Kilisesi'nin doktrinasyonunun karşısında "ben"i ön plana çıkarmıştır. Bu yaklaşım biçimi, insanın giderek daha etkin bir varlık olarak algılanmasını ve bireyleşerek belirginleşmesini sağlamış, simgecilikten akılcılığa geçişin uygun zeminini oluşturmuştur (Le Goff, 2024). Dolayısıyla Aydınlanma'nın akılcı bireyi ve eğitimli insan kavrayışı, Ortaçağ'ın teolojik insan modelinden, bu insan tipolojisinin değişim ve dönüşüm sürecinden ayrı düşünülemez. Ortaçağ bu bağlamda, eğitimli insan kavramının sorgulanmasını ve yapılandırılmasını sağlayan yapıtaşlarını içinde bulundurmakla birlikte sosyo-politik, ekonomik ve kültürel alt yapısıyla bir sonraki döneme geçişi hazırlayan koşulları ve dönemin mikro unsurları arasındaki ilişkiselliği sağlayan analiz birimlerini birbiriyle bağlantılandırmaktadır. Bu bakımdan, bir önceki dönemin bir sonraki dönemi etkileyip belirleyen diyalektik sürecinde Ortaçağ, uzun erimli olması gereğince, Aydınlanmanın karakteristiğini oluşturan birçok fikir ve hareket için bir kuluçka dönemi olarak sayılabilmektedir.

RÖNESANS, REFORM VE AYDINLANMA DÖNEMLERİNDEN GÜNÜMÜZE EĞİTİM VE AHLAK DÜŞÜNCESİ

Antik Yunan, Roma eserlerinin tercüme ve çevirileri aracılığıyla gelişen bilim, felsefe, sanat, mimari alanlarında yaşanan düşünsel değişimin temsili olan Rönesans dönemi ile birlikte deneye ve akla dayalı bir yaklaşım öncelenmeye, hayatın her alanında buna uygun

bir kavrayış geliştirilmeye çalışılmıştır. Ardından Kilise'nin egemen güç olduğu ve hem toplumsal hem politik hem de ekonomik yaşama yüksek düzeyde etki ettiği bir ortamda Reform adı verilen karşıt bir hareket ortaya çıkmıştır. İnsan yaşamının her alanını kapsayan ve belirleyen bu otorite figürünü kökünden sarsacak birtakım düşünceler, birbirlerini tetikleyerek sosyo-politik ve ekonomik yaşamla beraber düşünsel yapıyı da dönüştürmüştür. Kökenini çok daha eskilerden yaklaşık XIII. yüzyıldan alan, özellikle XVI. yüzyıl ile kendini belirginleştiren düşünsel bir değişimle birlikte “akıl”, “akılcı düşünme” odağa alınmıştır. Gök cisimlerinin bir sistem içerisinde durağan değil devinimsel olduğunu söyleyen, Dünya ve Güneş'in de bu sistem içerisinde hareket ettiğini ve Dünya'nın Güneş etrafında döndüğünü söyleyen Güneş merkezli sistem teorisinin kurucusu olan Kopernik devrimi, yeni bir fikrinsel zeminin taşlarını döşemeye başlamıştır.

Kant, Horatius'tan alıntı yaparak aydınlanmacı düşünüşü temsil etme potansiyeline sahip “Aklını kullanma cesareti göster” anlamına gelen Sapere Aude yaklaşımıyla (akt. Fertellioğlu, 2020: 30) kendi düşünce sistemini Kopernik devrimine benzetmiştir. Ona göre aklını kullanma cesareti, beraberinde sorumluluk getirmektedir. Zira Ortaçağ'da hâkim olan skolastik düşüncede esas olan araştırma yapmak ve keşif yapmak değil, hakikat olarak belirlenmiş dini bilgilerin, geleneklerin bir araya getirilip biriktirilmesi ve sonraki nesillere benimsetilip aktarılmasıydı. Kant için ise bu türden bir bilgi-düşünce sistemi kabul edilemezdi. Zira ona göre bilgi, hissetme ile elde edilen görümlerle Verstand adı verilen anlama yetisi/anlayış gücü kategorilerinin sentezidir (Barak, 2020: 44). Anlayışı, genelin bilgisi olarak ele almakta iken yargı gücünü genelin bilgisinin özele uygulanışı olarak düşünmüştür. Akıl/Vernunft ise genel ve özel arasındaki bağlantıyı anlama gücüdür. Yalnızca mekanik bir eğitimle kalmayıp hem hafıza gücünün hem de anlayış gücünün eğitilmesi, kişinin muhakeme ve hafıza gücünü kullanmasını sağlayacak (Kant, 2020: 90-92), bu özellik kişiye kendini geliştirme, ahlaklı bir yaşam sürme ve kendisi için iyi olanla olmayana ayırt edebilme imkânı tanıyacaktır. Buna bağlı olarak mekanik eğitime dayalı bir yaklaşımın, insanı eğitilmiş bir birey ve ahlaklı bir yaşam için yetkin kılamayacağını düşünen bir ahlak felsefesi geliştirmiştir. Ona göre gerçekleştirilen bir eylemin niyeti/gerekçesi, eylemin kendisinin ve sonucunun üstünde bir öneme sahiptir. Eylemin ahlaklı olup olmadığını belirleyen -sonucu ne olursa olsun- bu niyettir. Önemli olan nokta, bu niyetin yalnızca evrensel bir ahlak yasasına hizmet eden bir görev bilinciyle belirlenmişse, ahlaklı olacaktır. İnsanı özgür kılan, bu evrensel yasaya hizmet eden görev bilincidir. Kant'ın kavrayışına göre özgürlük, bu bilinç ve irade ile sağlanan ahlaklı yaşam ile mümkündür. Üzerinde çalıştığı sorunsal, ahlaki eylemin ne olduğuna ilişkindir. Onun sistematize ettiği ahlaklı yaşam, doğa nedenselliğinin belirleyici niteliğinden ayrı bir nitelik taşımaktadır. Salt doğa nedenselliği tarafından zorunlu olarak belirlenen düşünce ve davranışlarda, özgürlükten söz edilemez. Özgürlük için insanın kendi kurduğu yasalara uygun olarak yaşamasına ihtiyaç vardır (Özçeri, 2021: 69) ve bu ancak bir ödev bilinci içerisinde gerçekleşebilir.

Kant (2020: 40), insanların özündeki bu ahlaklı yaşamı sürdürme yatınlığının -kendiliğinden gelişmeyeceği için- ancak eğitimle geliştirilebileceğini belirtmiş, bir ödev olarak ahlaklı yaşamı mümkün kılan her türlü eğitimi de sanat olarak kavramıştır. Özgürlüğü, bir idea olarak ele almış ve onu, fenomenler dünyasından çıkarıp duyularla kavranılabilir olmayan bir unsur olarak incelemiştir (Fertellioğlu, 2020: 32). Onun ahlak yasasının buyurduğu koşullar, insana hem aklını doğru şekilde kullanabilmeyi öğretmekte hem de onu özgürleştirmektedir. Lakin aklını doğru şekilde kullanabilmenin beraberinde gelen kibrin saf dışı edilmesi de Kant'ın sunduğu ahlaklı yaşam felsefesinde önemli unsurlardandır.

Şimdi, kendine değer verme düşkünlüğü, yalnızca duyusallığa dayandığından, ahlak yasasının engellediği eğilimler arasında yer alır. Böylece ahlak yasası kendini beğenmişliği yerle bir etmiş olur. Ancak bu yasa yine de kendi başına pozitif bir şey, yani düşünsel bir nedenselliğin, başka bir deyişle özgürlüğün biçimi olduğundan, öznel karşı çıkışlara, yani içimizdeki eğilimlere ters düşmekle kendini beğenmişliği zayıflattığı için, aynı zamanda bir saygı konusudur; hatta kendini beğenmişliği yerle bir ettiğinden, yani kişiyi kendi gözünde küçük düşürdüğünden, en büyük saygının konusu, böylece de deneysel kaynaklı olmayan ve a priori bilinen pozitif bir duygunun temeli olur. Demek ki ahlak yasasına duyulan saygı, düşünsel bir nedenin uyandırdığı bir duygudur ve bu duygu tamamen a priori bildiğimiz ve zorunluluğunu doğrudan doğruya kavrayabildiğimiz tek duygudur (Kant, 1999: 81-82).

Kant'ın kritiklerinde ele almış olduğu ahlak felsefesinde, herkes için geçerli evrensellik ilkesi mevcuttur. Kant etiğindeki bu ilkeye uygun, mutlak insan görevleri mevcuttur. "Asla birini öldürmemelisin" türünden görevler öngören Kesin Buyruk/Kategorik İmperatiflerin, ahlak sistemini oluşturduğunu, ahlaklı insanı tanımladığını varsaymış, mutlak ve koşulsuz olarak gördüğü bu görevleri Hipotetik/Koşullu görevlerden -hapishaneye girmek istemiyorsan, kimseyi öldürmemelisin- ayırmıştır. Böylece kişiler, rasyonal olarak herkes için geçerli olmasını istedikleri niyete yani evrenselleştirilebilirlik ilkesine göre eyleyeceklerdir (Warburton, 2022: 88-89). Aksi halde, bu ahlak yasasını benimsemiş kişi, birini öldürdüğünde, bu davranışının da evrensel bir nitelik kazanmasıyla bir diğerinin bu kişinin sevdiği bir yakınına öldürmesini ahlaki olarak karşılaması gerekmektedir. Kant (2020: 36), adalet ilkeleriyle yönetilen mükemmel bir devlet fikrinden yola çıkarak yalanın evrensel hale geldiği bir varsayım kurmuş ve böylesi bir durumda doğruyu söylemenin keyfi-geçici olup olmayacağını, tüm herkesi kapsayan evrensel bir ahlak yasasının varlığını-anlamını yitirip yitirmeyeceğini sormuştur. Nitekim herkesi kapsayan bir ödev bilincinin harekete geçirdiği Kesin Buyrukların belirlediği ahlaki yaşam içerisinde kişi, belirli bir ırk, toplum, kültür, zaman, mekân tarafından belirlenmediği içsel ve dışsal anlamda kendisini "zorunlu" bir formda hissettiren değişmez bir ahlak yasasına tabiidir. Kişi bu ölçüte göre ahlaklı, özgür ve eğitilidir.

Türk Dil Kurumu için eğitim "çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine, okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme; terbiye" anlamına gelmektedir. Eğitilmiş insan kavramını oluşturan tamlamanın sıfatı, bu tanım açısından irdelendiğinde birtakım anlamlara ulaşılmaktadır. Bu kavrayış, çocukların etkin bir dünyanın edilgen nesnelere oldukları ön kabulünü taşımaktadır. Şekillendirilmeleri, toplum yaşayışına uygun hale getirilerek "özneleştirilmeleri" gerektiği düşünülen bu ham üyeler, yürürlükte olan toplumsal dinamiklere hazır hale getirilmek ve savunmasız konumlarından kendilerini kurtarabilmeleri adına belirli kodlarla donatılmak üzere doğdukları ilk andan itibaren niteliği-içeriği yetişkinlerce belirlenmiş bir süreçten geçerek yaşama hazırlanmaktadırlar.

Antik dönemden günümüze gelene kadar birçok düşünür eğitime ilişkin fikirler öne sürmüş, bu fikirlerin kimisi aktif yaşamda karşılık bulmuşken kimisi de ancak teoride varlık gösterebilmiştir. Fakat hepsinde ortak olan nokta, eğitimin her dönem politik bir erek taşıması olmuştur. Türk Dil Kurumu tanımına göre politika, "devletin etkinliklerini amaç, yöntem ve içerik olarak düzenleme ve gerçekleştirme esaslarının bütünü; siyaset, siyasa" demektir. Bir diğer tanımı da "davranış biçimi, düşünce yapısı" olarak kendini göstermektedir. Sosyal, politik, ekonomik ve kültürel yapıya yeni katılacak olan kişilerin çocukluklarından itibaren, içine doğdukları ülkenin yapısına uyumluluklarını sağlamak için uygun yöntemlerle yetiştirilmelerini amaç edinen, kişilerin bedenleri ve zihinleri üzerine

çeşitli yollarla uygun davranış ve düşünce kodları yazan, bu yapı içerisinde zorlanmaksızın yollarını bulmalarını ve ilerlemelerini sağlayacağı düşünülen teçhizatlarla onları donatan, bundan dolayı da politik bir amaca hizmet eder görünen eğitim anlayışı, tabiatı gereği eğitilmiş insan ne anlama gelir?” sorusunun yanıtını da belirlemektedir.

TARİHSEL DÜŞÜNCE VE UYGULAMALAR BAĞLAMINDA “EĞİTİMLİ İNSAN” DEĞERLENDİRMESİ

Montessori (1975: 30), çocukların doğdukları ilk gün kendilerinden önce yaşamış insanlık tarafından doğaya aykırı olsa da insanlara uygun hale getirilmek üzere değiştirilmiş yapay bir çevre içerisinde girdiklerinden söz etmektedir.

Eğitilmiş insan, söz konusu bu yapay çevreye en iyi uyum sağlamak üzere iyi programlanmış bir makine midir? Kişi, toplumsal yaşama uygunluk ölçüsünde ve bu yaşama hizmet edebilirlik düzeyinde bir eğitimden geçtiğinde mi eğitilmiş sayılmalıdır yoksa eğitilmiş insan kavramı daha farklı bir olguyu mu anlatmaktadır? Yoksa Öztan’ın da belirttiği gibi (2019: 173), özgür olmanın tek yolunun devlet tarafından belirlenen kanunlara, yasal bir dayanakla meşruiyet kazanmış egemen güce, onun ilişki ağına, hiyerarşik düzenine itaat etmek ve yaptırımlarını kabul etmek olduğu ön kabulünü taşıyan bir yurttaşlık bilgisi, sosyo-ekonomik ve politik düzeni korumaya yönelik olduğu kadar varlığını da düzenin var olmasına mı borçludur? Bu bakımdan, düzeni korumayı amaç edinmiş kişi eğitilmiş insan mıdır? Onun eğitilmiş sayılmasının tek koşulu, bu düzenin esas alındığı yaşama uyum becerisi midir? Kişinin eğitim düzeyi, düzeni koruma ve sürdürme ölçüsünde midir? Bu fikre uygun olarak Hume (2023: 87-88), İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma eserinde tüm toplumlarda insanlar arasında kaçınılmaz bir karşılıklı bağımlılığın olduğundan, kişinin her anının bir başkasının eylem ve düşüncesini referans olarak muhakeme yapmak durumunda kaldığından, nihayetinde iş birliğinin ve uyumun kendini dayattığından söz etmekte ve bunu bir alıcı-satıcı ilişkiselliği temelinde örneklemektedir. Eğitilmiş insan, özünde bu ilişkiselliği sürdürme kabiliyeti kazandırılmış insan mıdır?

Seneca (2022: 18-19), Bilginin Sarsılmazlığı Üzerine eserinde beyaz saçlı olsa da çocuğu özellikler gösteren, içlerinde henüz şekillendirilmemiş çocuğu ruha özgü, bilince taşınmamış ilkel dürtüler barındıran, kararsız, korkak, haz peşinde koşan, şımarık, açgözlü, büyüdükçe hataları da büyümüş olan, bu anlamda yaptıkları işlerde daha büyük bir tehlike teşkil eden ve çocuklardan yalnızca bedenindeki değişimler bakımından farklı sayılabilecek kişilerin olgunlaşmış sayılıp sayılmayacağını sormaktadır.

Kant (2020: 38) anlayış (basiret/Klugheit) kazanma ve kavrayış geliştirmenin eğitime, eğitimin de bu iki kavrama bağlı olduğunu belirtmektedir. Bütüncül olarak ele alındığında anlayış, kavrayış ve eğitim kavramları nesiller arası aktarılan deneyimler ve bu deneyimlerin her nesilde katlanarak artan bilgisi üzerinden yükselmektedir. Bu düşünce açısından değerlendirildiğinde anlayış-kavrayış yetisi ve derinliği tarafından belirlenen eğitilmiş insan olma hali, yavaş ilerleyen bir süreç dahilinde gerçekleşmektedir. Ona göre (2020: 43-44) kanun ve kurallara uyumunu sağlayan bir şekilde disipline edilmiş, Zivilisierung/medenilik kültürü ile yetiştirilmiş, temyiz gücünü ona sağlayan bir anlayış (Klugheit) ve kavrayış edinmiş, ahlaki terbiye/Moralisierung sahibi bir kişi eğitilmiştir. Dünyanın başlangıcı olarak saydığı yazının icadı, Kant’a göre (2020: 39) kültürel gelişmenin insanın gelişimindeki rolünün büyüklüğünü göstermesi bakımından son derece önemlidir.

İnsan zihninin deneyimlerden edinilen bilgiler aracılığıyla dolduğunu -Tabula Rasa-, insanların a priori (doğuştan/önsel) olarak getirilen bilgilere sahip olmadıklarını savunan

eğitim kuramcısı Locke (2004: 130-135), modern dönem yeni çocukluk anlayışının kurgulanmasında dönüm noktası sayılabilecek fikirleriyle bu alana öncülük yaparak (Özcan, 2019: 24) doğal sertliğinin kırılarak huyları yumuşatılan, böylece ilişki kurduğu kişilerle uyum içinde olması sağlanan insanın eğitilmiş insan olduğuna dair görüşler öne sürmüştür. Lakin ona göre bu yapılırken çocuğun yaşına özgü doğal neşesinin orantısızca engellenip zihninin ve bedeninin hasar almamasına azami özen gösterilmelidir (Locke, 2004: 49). Zira bu türden kısıtlayıcı bir eğitim yöntemi benimsemek, çocuğun içindeki potansiyeli kullanmasını ve geliştirmesini engelleyecek, ileriki yaşlarında toplumsal yaşama uyum konularında sıklıkla zorluklar yaşayan bir kişi meydana getirecektir. Ona göre yaşama sanatını keşfetmiş yani kişiler arası ve toplumsal iletişimde sosyal yaşama uyum sağlamış; ilişki kurduğu insanları rahatlatmasını bilen ama aynı zamanda kendini de aşağılamadan bunu yapabilen; çevresince uyumlu addedilen, değerli görülen ve kabul edilen; söz kesip üstünlük taslamaksızın, saygısızlık, kibir ve gururun yönlendirmesiyle başka insanları küçümsemeksizin, yanlış düzeltme çabasında olmaksızın tartışma yürütebilen ve onu bir bilgi iletme ve paylaşma alanı olarak gören, bu anlamda tartışma alışkanlığı edinebilmiş kişi eğitilmiş insandır. Kurnazlığa dayalı olmayan ve diğer insanların sevgi ve saygısını içeren dürüst davranışların önemi, erdem ve adaletin önemini kavranabilmesi için büyük önem taşımaktadır. "...genelde büyük adaletsizlikler insanların kendilerine duyduğu aşırı sevgi ve diğerlerine karşı duyduğu az sevgiden kaynaklanır" (Locke, 2004: 127).

Lakin Lock'm da belirttiği üzere (2004: 41) bebekliklerinden itibaren ebeveynleri tarafından istikrarlı bir şekilde irade kontrolü, saygı ve itaatkarlıkla form kazandırılmış, dürtü ve güdülerin yönlendirmediği bir davranış modelinin geliştirildiği, davranış kazandırmada fazla yaptırıma gerek duyulmayan ve bu davranış modelini içselleştirmiş, mantığın kontrolündeki kişiler, mutlu yaşam kabiliyetini kazanmış eğitilmiş kişilerdir zira irade kontrolünü sağlama becerisi bu konuda kilit önemdedir.

Locke (2004: 85-86) tarafından vurgulanan eğitime ilişkin düşünceler şunu göstermesi bakımından son derece önem arz etmektedir: Fizik, kimya, biyoloji, aritmetik, gramer, felsefe, tarih ve diğer bilim dallarının derinliğine inmiş ancak ihtiyatlılık, görgü ve dünya yaşamı konusunda zayıf kalmış kişi, eğitilmiş bir insan olarak sayılamamaktadır. Kendisine öğretilen bilimsel bilgilerin o kişiyi yalnızca üniversite yaşamına hazırladığı söylenebilmekte ise de deneyim eksikliğinden dolayı yaşam sanatını kavrayamayışı, onu dünya yaşamı konusunda acemi bırakmaktadır. Bu deneyim ise parmağını alev götürüp yakan bir çocuğun yaşadığı değil, bu acıyı ona duyuran hareket ile yaşadığı acının ilişkilendirilmesi demektir. Kişinin salt acı duyması ve parmağının yanarak fiziksel bir değişime uğraması, tek başına deneyim olarak sayılamaz. Deneyim için bir neden-sonuç ilişkisi kurulması, bağlantının keşfedilmesi ve birinin diğerinin sonucu olduğunun kavranması gerekmektedir (Büyükdüvenci, 2019: 335).

Chicago Üniversitesi bünyesinde kurduğu "Laboratuvar Okulu" (1896) ile eğitimde aktif öğretim konusunda yöntem ve yönetimi esas alarak öncülük yapmış (Yeşiltaş-Kaymakçı, 2009: 227-228) ve "school is life, not a preparation for life" sözleriyle pragmatist yaklaşımı eğitim anlayışına uygulayan John Dewey ise bu yaşam sanatının doğrudan doğruya okul ile edinilebileceğine ilişkin yaklaşımlar sunmuştur. Okulun, çocukların zihinlerini yaşamda karşılık bulmayan soyut bilgilerle dolduran bir yer olmaktansa somut ve gözleme dayalı veriler yardımıyla yaşam sanatını icra etmeyi öğreten bir yer olması gerektiği üzerinde durmuştur. Çocukların yaşamın ta kendisi olduğunu düşündüğü eğitim yaşamı içerisinde, edilgen nesnelere değil etkin özneler olarak konumlandırılmaları ve biyolojik özelliklerine uygun özelliklerle yapılandırılmış çocuk odaklı bir eğitim anlayışının benimsenmesi

gerektiğini savunmuştur (Büyükdüvenci, 2019: 338). Çocukların doğal yapısına uygun olmayan dışarıdan bir disiplin yönteminin, içsel bir disiplinin etkili sonuçları kadar yapıcı ve üretken sonuçlar doğurmayacağına yönelik fikirler sunarak çocuklara asıl öğretilmesi gerekenin bilgiyi nasıl keşfedebileceklerini öğretmek olduğunu, böylece doğuştan getirdikleri potansiyellerini kendileri keşfeden çocukların ömürleri boyunca eğitim sürecinin etkin katılımcıları olan akılcı kararlar almakta zorlanmayan öznelere olacaklarını düşünmüştür (Saysel, 2006; akt. Yeşiltaş-Kaymakçı, 2009: 228-231). Bu yapıdaki bir eğitim ise eğitimcilerin eğitimini şart koşmaktadır. Zira ancak bu bakış açısı ve yöntemle, çocuklarda gelişmesi hedeflenen karakter eğitiminin sağlanabileceğine, demokrasinin ve uygarlığın gelişebileceğine, eğitilmiş insanların ancak böyle bir anlayışla şekillendirilmiş bir eğitim yapısından yetişebileceğine inanmıştır. Dewey'nin benimsemiş olduğu bu yaklaşım, Kant'ın (2020: 46) salt mekanik eğitimin akla, değişmez ilkelere ve temyiz gücüne dayalı bir eğitim için yeterli olmayacağına, eğitimin içselleştirilebilmesi için *experimentalschulen* olarak adlandırılan deney okullarının kurulmasının gerekliliğine ilişkin düşüncesiyle koşut bir özellik taşımaktadır. Aynı şekilde Rousseau da *Emile* adlı eserinde (2023: 182) deneyimden gelmeyen, yetişkinler eliyle dışarıdan nakşedilen bilgilerin çocukların zihinlerini işgal etmesini gereksizlik olarak görmüş, gerçek yaşamda bir karşılığı olan duyum ve deneyimin önemine vurgu yapmıştır. Zira içselleştirilmemiş bilgi, tüme varma yöntemiyle elde edilmiş verilerden çıkarımda bulunmada ve pratik yaşamda kullanılma imkânı sunmakta yetersizdir:

Bir topun ateşini gördüğünüzde, hala patlamasının etkisinden korunabilirsiniz; ama top sesini duyduğunuzda geç kalmış olursunuz, güllesi oradadır. Çakan şimşekle gök gürültüsü arasındaki zaman farkına bakarak patlamanın uzaklığı belirlenebilir. Çocuğun tüm bu deneyimleri yaşamasını sağlayınız; yapabileceklerini yapsın, ötekileri tümevarım yoluyla bulsun; ama ben, ona sizin söylemeniz gerekiyorsa, bunları hiç bilmemesini yüz kez yeğlerim.

İfade ettiği anlamın ötesinde bu cümleler, metaforik açıdan yaklaşıldığında yepyeni başka bir anlam da kendini göstermektedir. Sözü edilen topun ateşi, çocuğun eğilim ve doğuştan getirdiği özelliklere benzetilirse hala patlamanın etkisinden onu korumak demek gerçek yaşamda etkin olarak kullanabileceği bilgilerle onu eğitilmiş bir insan olması için donatmak; top sesinin duyulduğunda geç kalınması ise Locke'ın (2004) da aşağıda bahsettiği türden sorumsuzlukla yetişkinlerin çocukları gözleme, eğitme ve doğru yönlendirme konularındaki eksiklikleri ve nihayetinde çocukların yaşamlarına verdikleri kalıcı ve geri döndürülemez hasarlar anlaşılabilir.

Çocuk mantığı incelemelerinde Piaget (2010: 146-147), çocukların düşüncelerinde yer alan ben merkezci indirgemeciliğin ve inandırma kaygısı duymadıkları için kanıt ihtiyacı duymayışlarının temelinde çocukların kendi düşünceleri dışında bir doğru düşünce olmadığına ilişkin varsayımları olduğunu belirtmiştir: Piaget, içinde “ben” parçaları olan ve evrenin bu “ben” ile ve “ben’e itaat” ile uyum içinde olduğu, “ben”in istek ve arzularının mutlak kabul edildiği, öznellik bilincinden yoksun bir “tam bencillik hali”ni çocukluğun ilk dönemleri olarak tanımlamıştır. Ona göre gelişme, ilk çocukluk dönemlerine hâkim olan bu bakıştan kurtulmayla ilgilidir. Bu bakımdan insanı eğitilmiş hale getiren süreçte, dış dünyanın dolayısıyla öznellik bilincinin keşfiyle ben merkezlikten kurtulma, bakış açısına katılan görecelik, anlık olmayan bir mantıksal gerekliliğe ve bu mantık çerçevesinde düşüncenin kanıtlanmasına duyulan ihtiyaç, kişiyi eğitilmiş insana dönüştürmektedir. Yine aynı bakış açısından kişinin kendini özne olarak kurması demek, eğitilmiş insan olma sürecine girmesi demektir. Piaget'nin (2010: 135) dış dünyadan “ben”i tam anlamıyla ayıramayan bir kişinin zihninde her şeyin her şeyle ilişkili ve birbirlerinin parçası olduğuna dair bir dünya kavrayışının gelişeceği düşüncesi, kişinin ancak kendi dışındaki dünyayı keşfetmesiyle dış

dünya ile kendi “ben”i arasında bir ayrıma gitmesi ve kendini özne olarak kurmasının önemi anlaşılmaktadır.

Çocukların bir bilgiyi içselleştirmeksizin edinmelerini bekleyen dayatmacı, hüküm veren yetişkin tutumu çok eski zamanlardaki despotların ve kahinlerin tahakküm kurucu sözlerine benzetilebilirse eğer, Bumin’in de belirttiği üzere (2023: 100) despot ve kahin’in sözleri, dinlenen aşkın sözlerdir, bir hakikati iletirler, diyalog konusu olamazlar; anlaşılan, onaylanan, tartışılan, değerlendirilen ve doğru-yanlış kanısına varılan sözler değildirler, tıpkı içselleştirilmesi gerekli görülmeyen yalnızca uyulması ve uygulanması beklenen bilginin öğretmen tarafından mutlak hakikati öğretircesine öğrenciye dinletilmesi gibi. Bu türden teslimiyetçi ve sorguya kapalı bir eğitim anlayışı, Spinoza felsefesinde karşılaştığımız sevinçten insanı alıkoyan Tanrı’ya ilişkin aşkıncılık varsayımını hatırlatmaktadır: “...bizi gözetleyen, ödüllendirecek ya da cezalandıracak bir güç olarak benimsememiz bizi sevince dönüşmekten alıkoyar; yaşamımıza derinden derine bir suçluluk, sinsî bir melankoli ve cezalandırılma tedirginliği yerleştirir” (Balanuye, 2020: 33). Bu korku ve suçluluk hissi, eğitilmiş bir insana dönüşme sürecindeki en büyük engeldir. Çocuğun merkezde olmadığı eğitime yönelik aşkıncı bakış açıları, yaşamı iyi yaşamayı, kolaylaştırmayı ve sevdirmeyi amaç edinmemekte; eğitim, yalnızca eğitim kurumları içinde ve eğitim kadrosu önünde araçsallaşır ve araçsallaştığı ölçüde değer kazanmaktadır.

Locke (2004: 86) Antik Dönem’de yaşamış ve döneminin eğitim sistemine eleştiriler getirmiş olan Seneca kanalıyla kendi içinde bulunduğu zamanın eğitim anlayışını eleştirmiştir: Eğitim içeriğinin öğrencilerin istek ve uygunluklarından ziyade öğretmenlerin halihazırdaki edimlerine ve sahip olduklarına göre şekillendiğinden, bu anlayışın eğitim sistemi içine yerleşik bir moda halinde girdiği için kimse tarafından garipsenmeyip eleştirilmediğinden, böylesi eleştiriyi yapan bir kişinin sapkın olarak etiketleneceğinden yakınmıştır. Eğitilmiş insanlar yetiştirmek konusunda zafiyet yaşayacak bu yapıdaki bir eğitim sisteminde çocuklar, aktif yaşamlarında kullanamayacakları dolayısıyla içselleştirip yeterince kavrayamayacakları bilgilerle doldurulmuş bir eğitimin nesnesi konumunda olacaklar, üretkenlik gösteremeyecekler, bu konuda heyecan ve cesaret dahi duyamayacaklardır. Yeni yaklaşımları teşvik etmeyen böyle bir eğitim anlayışı içerisinde, yetişkin dünyasının genel kurallarına uygun olarak koşullanacak ve yetişkinlere has bir bezginlikle donatılmış mezunlar olarak okullardan ayrılacaklardır. Bu yaklaşımın esas alındığı bir eğitim sistemi içerisinde zamanla körelen ve aklın etkin kullanımını, yeni edimlerini ve zihin gelişimini önceleyen bir bilgiye heveslilik halinin heyecanını duyamadıkları, baskılanmış potansiyellerini kullanamadıkları bir yaşamın içinde doğalarına uygun olmayan bir boşluk haline yöneltileceklerdir. Çocukların, kendi zihinsel gelişimleri için faydalı olmayan etkinliklerle uğraşmasının, onların ilgisini çekip fayda sağlayacak kitaplardan dahi soğumalarının sorumluluğunu, tamamen yetişkinlerin sorumsuzluğunda gören Locke’a göre (2004: 138-140), çocukların bilgi edinimi konusunda zevk almasını engelleyen sopa zoruyla ve düşmanca tavırlarla onları öğrenime zorlayan bir tutum sergileyen yetişkinlerin hem bilinçsiz uygulamaları hem de ihmalkarlıkları olduğunu, zira çocukların boş durmayı yetişkinlerden daha az sevdiğini belirtmiştir. Bu sanki bir daha kaybedilmesi zor bir nefret gibi bir şey olarak tanımlanabilecek eğitime duyulan isteksizlik, eğitilmiş insanı oluşturan süreç önünde son derece tehlikeli, engelleyici setler oluşturmakta ve bu, aklın yönlendiriciliğinde hareket etmeyen bir toplumu hazırlamaktadır. Dolayısıyla açıkça görülebilmektedir ki yetişkinlik döneminde kitaplardan, eğitim-öğretimden nefret duyan ve ondan kaçınan insan yapısı, bu türden bilinçsiz bir eğitim sürecinin çıktısıdır.

Herman Hesse’in (2020: 140) Çarklar Arasında romanındaki baş karakter Hans, tek yönlü dayatmacı eğitim sürecinden geçmiş kişilerin yılgınlığını temsil etmede etkili bir kişidir. Kapasitesi haddinden fazla zorlanmış, bu nedenle gittiği yolda artık ilerleyemez haldeki bir ata benzetilişi, işlerliğini ve ışıltısını kaybedişi, okulda kendisine öğretilenler ile yaşamda deneyimledikleri arasında bağ kurmakta zorlanması, gerçek yaşam deneyimlerini bilgi şeklinde işleme kapasitesi kazandırılmayan çocukları sembolize etmektedir. Hesse’in bu karakteri, eğitimin doktrinler halinde katı soyut kurallar içinde verilemeyeceğinin, aksi halde alınması muhtemel sonucun bir uyarıcısı olarak kendini göstermektedir. Zira dogmaların baz alındığı eğitim, eğitilmiş insan çıktısı sağlamanın en işlevsiz yoludur. Asıl olan, uygun yönlendirmeler yardımıyla kişinin potansiyelini keşfetmesine yardımcı olmak ve ona görece bir düşünsel serbesti sağlayarak “yapmaya hazır olduğu şeyi” yapabilmesi için yol açmaktır.

Işık, bir şeyi görmesi için gözü harekete geçirir ve görme, gözün bir işlevi olur. Gözler açık ve ışık da varsa, görme denilen olgu ortaya çıkar. Etki, dıştan yapılan bir müdahale değil, organın kendisine verilen işlevi yerine getirmesinin koşullarından birisidir. Belli bir dereceye kadar yön verme ya da egemen olma, faaliyetin kendine uygun düşen amaçlara götürülmesidir. O, bir organın “yapmaya hazır” olduğu şeyi kişinin mükemmelen yapmasına yardımcı olur (Dewey, 1996: 27).

Bunu sağlayan, kişinin ufkunu genişleten ve yaşam bilgisini en etkin yoldan veren deneyimlerin bilgisine erişmemiş biri için ahlak, onur, cesaret gibi kavramlar, içinde yaşanılan dünyayla uyumlu anlamlarla eşleşmemekte, yalnızca terim olarak kalmaktadırlar. Dolayısıyla bu kavramlarla ilişkili uyumsuz eylemler gerçekleştiren kişinin düşünce ve davranışlarında, toplumsal yaşama uygunluk düzeyinde bir yankı yaşanmamakta, buna dair bir kaygılanma gerçekleşmemektedir. Zihin ve davranış arasındaki bu iletişimsizlik, kişinin genel kabul gören anlamda eğitilmiş bir insan sayılabilmemesinin önündeki en büyük engeldir. Farklı kavramların farklı anlam kalıpları ile örtüştüğü durumlarda zaman zaman toplumsal uyuma karşıt olsa da o düşünce-davranış örüntüsü nötrleştirilebilmekte yahut olumlanabilmektedir. Bu nedenle olumlu yahut olumsuz deneyim, bilgilerin içselleştirilmesi ve kavranabilmesi açısından önemli bir bilgi kaynağıdır. Zira eğitilmiş insan kavramının yegâne ölçütü olan erdemi sağlamaktadır. “Ahlaksızlık gerçek onur duygusunu yiyip bitirdiğinde cesaret nadiren arkasında kalıyor. Yozlaşma başlayıp disiplinin zincirlerini salıverdikten ve kafasına kadar ahlaksızlık ve günahkârlığa battıktan sonra yiğitliğiyle ünlü olup da hala komşularınca korkulan bir ulus hiç görmedim” (Locke, 2004: 62).

Sosyal Öğrenme ve Davranış Teorisi’ne göre düşünce ve davranış kalıpları, kendi dışımızdakilerden alınan tepkilere göre değişmekte; yaşamda edinilen deneyimler, davranışları şekillendirmektedir (İçli, 2013: 127-128). Bu alandaki teorisyenlerden biri olan Bandura, tıpkı Gabriel Tarde gibi Lombroso’nun doğuştan suçlu olan insanlara dair düşüncelerine eleştirel bir bakış getirmiş ve suç, sapma gibi davranışların gözlem veya uygulama yaparak öğrenme yoluyla -aile, dış çevre, kamuoyu (televizyon, sinema...)- edinildiklerini belirtmiştir. Yaptığı Bobo Doll deneyi³ bunu kanıtlamaya yöneliktir. Bir yetişkin tarafından palyaço görünümü balondan bir oyuncaya araçlı ya da araçsız şekilde uygulanan şiddetin çocuklar tarafından gözlenmesini ve oyuncakla baş başa bırakılan aynı çocukların benzer, hatta daha yeni yöntemler geliştirdikleri birtakım davranışlar sergilemesini içeren bir dizi deneydir. Gözlemin, gözlenen davranışın -uygulanmasa bile-

³ <https://www.youtube.com/watch?v=zerCK01Rjp8> (BBC Four, Erişim: 15.12.2025).

öğrenilmesi konusundaki etkililiğini göstermesi bakımından önemlidir. Rousseau (2023: 488), insanların güzel şeyler yapmasının tek yolunun taklit olduğunu belirtmiştir. Nitekim gözlem ve taklit, kişiler üzerinde yüksek bir etki düzeyine sahiptir ve eğitilmiş insan yaratısında öğrenme sürecinin girdileriyle çıktıları birbirleriyle derinden alakalıdır.

Bu bakımdan çevrenin gözlemlenmesiyle elde edilen zihnin iç terbiyesi -benimsenen konuşma tarzı ve kullanılan dil- ve saygısızlık, ihmalkârlık içermeyen tutum ve davranışlar gibi unsurlardan oluşan görgü (Locke, 2004: 128-129) kavramını içselleştirip uygulamaya aktarmış ve kendi davranışları üzerine düşünebilen, doğruluğu, samimiyeti esas alan kişi, eğitilmiş bir insan olarak sayılıp değer görmektedir. Dış dünyaya açılmamış, uysal ve masum fakat dünya bilgisi konusunda zayıf biri mi yoksa dışarıdaki tehlike dolu dünyanın zorluklarının bilincinde ve bu zorlukların deneyimlerinden birkaçına sahip olan, kendine güvenli biri mi eğitilmiş bir insan olarak sayılabilir? Locke (2004: 59) “teslimiyetçi ruh hali” olarak tanımladığı, yetişmesi esnasında dış dünyanın tehlikelerinin hissettirilmediği, görece sosyal yaşamdan ve sohbetten soyutlanmış birinin yozlaşmaya karşı daha savunmasız olacağı fikrinden korku duyulduğunu belirtmiş ve bu kişiye, erdem kavramının ve onu muhafaza etmesinin öğretilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu nedenle kişiye çok küçük yaşlarından itibaren dış dünya yaşamına ilişkin bilgilerin, kademe kademe ve azar azar verilmesini, gerektiğinde güvenini zedelemeyecek, masumiyetini bozmayacak ölçüde olumsuz deneyimler konusunda ona serbest alan bırakılmasını salık vermiştir. Zira ona göre erdemün önemini kavranması, erdemli davranışların korunması kişiyi türlü zorlukları barındıran dünya yaşamında ayakta tutan yegâne güçtür. “Dünyaya açılmadan önce, denizde pusulasız ve haritasız kalmış bir adam gibi olmasın diye kayalardan, sığıklardan, akıntılardan, girdaplardan haberdar edilmeli ve dümeni, batmadan birazcık olsun nasıl kullanacağı öğretilmelidir” (Locke, 2004: 84).

Erdemün önemini kavrayabilmenin ve eğitilmiş bir insana dönüşebilmenin vazgeçilmez unsuru, yaşamda edinilen deneyimler ve çıkarımlardır; erdemlerini koruyabilen biri, eğitilmiş bir insandır. Aynı zamanda dengeli bir korku ve dengeli bir cesaret içerisinde korkuyu yönetebilme becerisine sahiptir. Gerçek cesareti tanımlayan bu özellikler -iç dengenin korunması konusundaki beceri, endişenin geri planda bırakılması, kendine hâkim olma ve karşılaşılan tehlikeli durumlarla mantık ve erdemi yitirmeksizin baş ederek görevini yerine getirme- eğitilmiş insanı da tanımlamaktadır (Locke, 2004: 103-104).

Locke’a göre (2014: 607-608) varoluşa dair bilgi deneyimlerden gelmektedir: Kişi eğer acı hissediyorsa, bu, hissettiği acının varlığı kadar kişinin kendi varlığına dair kesin bir algıya da sahip olduğunun açık bir göstergesidir; benzer şekilde, kişi eğer şüphe ettiğini biliyorsa, bu, şüphe olarak adlandırdığı düşünce kadar şüphelenen şeyin varlığına dair kesin bir algıya da sahiptir. Dolayısıyla ona göre deneyim, kişiyi, kendi varlığına dair sezgisel bir bilgiye ve kendi olduğunun yanılmaz bir iç algısına sahip olduğuna ikna etmektedir. Böylece kişi, kendilik algısının bilincine her duyumunda, düşünüşünde ve akıl yürütüşünde varmaktadır.

Cicero (2024: 10), Yaşlı Cato veya Yaşlılık Üzerine eserindeki diyalogda geçen soru-cevap içerisinde uzun yaşama isteğinin nedeni sorulan bir kişinin cevap olarak “Yaşlılığı suçlamam için bir nedenim yok” yanıtını vermiştir. Yaşlı Cato için bu yaklaşım, tam da eğitilmiş insana yakışan etkileyici bir cevaptır. Zira bu yaklaşım, kendi olumsuz davranışlarının kökeninde yaşlılıklarını gören kişilerin, karakterlerini yansıtan davranış biçimi ve hareketlerinde sorumluluk alma bilincine sahip olmadıkları gerçeğini özenle sis perdesi ardında saklayan, kendilerini zihinsel anlamda geliştirme becerileri konusundaki zayıflıklarını göz ardı eden bir yaklaşımdan çok farklı, diğerinin yıkıcı özelliğinin aksine çok

daha yapıcıdır. Cicero'nun da belirttiği gibi (2024: 32-33), açgözlüce salt kendi çıkarını düşünme, ölçsüzlük, huysuzluk, somurtkanlık, sorumsuzluk gibi özellikler, insanın yaşlılığını olduğu kadar gençliğini de mahvetmesi açısından salt yaşlılığın getirdiği özellikler değildirler, karakter kusurlarıdır; olgun karakterli, beden hazlarının ötesindeki zihinsel hazları önceleyen kişiler ise “yaşam oyunu”⁴ içinde sahnenin sonunda yığılıp kalmayan kişilerdir. Sayılan özellikler bu bakımdan, eğitilmiş olmayan bir insanın ölçütleri olarak değerlendirilebilir. Lakin bir asmanın doğuş-yeşerme-gelişim aşamalarını izlemekten haz almak (Cicero, 2024: 27) ama buna mukabil aklı baz alan bir muhakeme yetisinin önüne kalınca bir set çeken, zihni uyuşturan, tembelliğe sürükleyip insanın iradesini zayıflatan, erdemli yaşama karşıt türdeki hazdan (Cicero, 2024: 22) imtina etmek ise eğitilmiş bir insanı tanımlayan en kritik unsurlardır. Kant'a göre (2020: 38) kişiyi iyiliğe götürecektir, onu iyi davranışa yatkın kılan özün -eğitim yoluyla sürece yayılmış bir şekilde- kendi kendine keşfi, bu keşfin onu evrensel ahlak yasasına egemen kıldığı bilinci ve iyiliğin bir ödev olarak ifa edilmesi, kişinin mutlu olmasının tek yoludur. Keza iyi ve akıllı olmayan bir kimse mutlu edilemez (Kant, 2020: 46), iyi yaşamı mümkün kılan değişmez ilkeleri takdir edemez ve yaşamdan keyif alamaz. Bu bakış açısından ve ayrıca Spinozacı bir görüşle birlikte değerlendirildiğinde kişiyi iyi, akıllı ve mutlu kılanın eğitim olduğu görülebilmektedir. Eğitilmiş bir insan olarak oluşmuş kişi, mutluluğu tanıyabilen, mutluluğu takdir edebilen, mutlu olabilen ve mutlu olabilmek için gereken koşulları oluşturmak için çabalayan kişi olarak tanımlanabilmektedir.

SONUÇ

İdeal alan ile materyalist alan arasına sıkışmış görünen eğitilmiş insan kavramı, eğitim uygulamalarının çıktıları açısından tarihsel ve güncel açıdan değerlendirildiğinde anlam bütünlüğüne kavuşmaktadır. Bu kavram, “amaç” yahut “araç” olma bağlamında değerlendirilip uygulandığında insan doğasına aykırılık oluşturan yönleri gereği birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Devletler, yurttaşlık inşasında politik bir amaca hizmet edecek şekilde kurgulanmış araçsal bir eğitim yapısı ve eğitilmiş insan tanımı öngörmektedirler. Çoğu eğitim uygulamasında politik bir amaca hizmet edebilirlik ve işlevsel olabilirlik ölçüsünde eğitilmiş insan tanımlanmakta ve bu tanıma dönük uygulamalar hayata geçirilmektedir. Devletler kadar çeşitli topluluklar da kendilerini geleceğe en az kayıpla taşıyabilmek geleneklerini aktarabilmek adına, benzer şekillerde kendi topluluk yapılarına uygun düşecek ölçüde uyumu erek edinen bir eğitim formunu benimsemektedirler. Lakin bu süreçle başa baş giden ve kendilerini benzerlerinde görerek iyice benzeşen bu uyumlu yurttaşlar eş zamanlı olarak uygun koşullar oluştuğunda kendilerini kendilerinde görmek adına kendi içlerine dönüp bakmakta, politik erkle oluşturulmuş eğitilmiş insan tanımı daha başka bir boyut kazanmakta, içe katlanmakta ve vicdan, doğru davranış, korku, dürüstlük, onur, kişisel değerler, irade, karakter temelli düşünme-davranma kavrayışına dönüşmektedir. Bu noktada eğitim, iyi bir yurttaş olma anlamında bir araç olsa da daha dürüst bir yaşam için daha içsel bir amaca hizmet eden bir araç haline gelmektedir. Nitekim çocuğa bekleğinden itibaren verilecek eğitimin içsel bir mekanizma kurma ve içselleştirilen bu anlayışın kişinin karakterini şekillendirerek eğitilmiş insan oluşturma örneği Locke'ın sunmuş olduğu araçsal eğitim teorisinde görünür olmaktadır. Bu anlamda pragmatist bir bakış taşıdığı rahatlıkla söylenebilmektedir. Ama aynı zamanda Öztan'ın aktardığı gibi (2019: 24), Thoughts Concerning Education eserinde Lock'ın modern anlamdaki çocuğu “potansiyel yurttaş” olarak gördüğünü, gelecekteki yöneticileri yetiştirme kaygısı taşıdığını da belirtmektedir. Bu

⁴ Buradaki “yaşam oyunu” kavramı, Locke'ın “yaşam sanatı” kavramına benzetilebilir.

kaygı, içinde aynı zamanda çocukların günahkâr olarak doğmadıkları, yalnızca doğru bir eğitim yöntemiyle şekillendirilmeleri ve pragmatist açıdan yönlendirilmeleri gerektiğini varsaymaktadır. Tıpkı Locke gibi Rousseau da çocukların masumiyetine inanan bir düşünürdü. Rousseau'nun (2023) Seneca'dan alıntılıdığı "Başımıza dert olan hastalıklar tedavi edilebilir; iyiliğe yönelik varlıklar olarak doğduğumuz için, doğanın kendisi bize yardım eder; elbette gerçekten tedavi olmak istersek" sözü, eğitim özelinde ele alındığında eğitilmiş insan kavramının politik bir amaç olmasının yanı sıra zihinsel bir algılama biçimini temsil ettiği ve kendini bir süreç olarak ortaya koyduğu görülebilmektedir. İnsan doğasının iyiliğine ilişkin bir başka düşünceyi La Boetie (2022: 94-95) Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev kitabında dile getirmektedir. Ona göre herkesin üstünde olan belirleyici doğa, tüm insanları kardeş kadar yakın olabilmeleri, birbirlerine bakıp kendilerini tanıyabilmeleri için aynı kalıptan çıkarmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, toplumsal yaşam düzeninin uyumuna ve en az arızayla ilerlemesi ayarına hasar veren, bu yönüyle eğitilmiş insan olma-oluşturma sürecinde yaşanan aksaklıklar, bu çalışmanın sınırlılıkları dışında kalan çeşitli sebepler gereğince gerçekten tedavi olmak istemeyen bir zihniyet yapısından kökenini almaktadır. Aynı şekilde Kant (2020: 41) da insanların iyilikle doğduklarını, kötülüklerinin denetimsizlikten ileri geldiğini düşünmekte ve dünya iyiliğinin koşulunun eğitim olduğunu belirtmektedir. Ona göre insanların içinde bulunan iyilik özü, eğitimle keşfedilip denetim altına alınmazsa kötülük gerçekleşmektedir. Bu nedenle insanlar için temel olan, içinde yaşanan dönem ile sınırlandırılmaksızın geleceğe dönük bir hedefi baz alan bir eğitimidir. Ancak bu hedefi gözetken eğitim, eğitilmiş insanı oluşturabilme potansiyeline sahiptir. Böyle bir eğitim sürecinden geçen insanlar, kendisi için neyin gerçekten gerekli neyin gereksiz olacağını ayırt etme gücüne sahip olacak ve gerçekten tedavi olmak istemeyen bir zihniyet yapısı etkinliğini ve anlamını yitirecektir.

Eğitimin ve eğitilmiş insanın, belirli bir hedefe yönelik ereksel yahut bu hedefe ulaşmada araçsal olma boyutunun ötesinde eğitilmiş insan, Cicero'nun (2024: 5-7) *Yaşlı Cato* aracılığıyla dillendirdiği gibi *iyi ve mutlu yaşama kabiliyeti* edinebilmiş ve her yaşında bilgeliğin belirli yanlarını taşıyan kişidir. Güç durumlarla mücadelenin silahı olarak kurnazlık yerine eylemlerinde ve yaşamının her alanında erdemi ve ilmi esas alan kişi, bu ikisi sayesinde işe yarar bir yaşam sürdürdüğüne dair diğer insanlardan geri dönüşler alacaktır. Sınırsız bir açgözlülük duymaksızın yalnızca bu değerleri ilke edinmiş kişi, geçimsizlik ve arsızlık gibi özelliklerin içsel-dışsal anlamda yıkıcı olduğunu bilmesiyle, *eğitimi eyleme geçirme kabiliyetiyle* yaşama sanatını başarıyla icra edebilen ve ürünlerinin meyvelerini alabilmeyi başaran bilge bir kişidir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles (2023). Politika. Say Yayınları: İstanbul.
- Aytaç, K. (2018). Avrupa eğitim tarihi, Antikçağ'dan 19. yüzyılın sonlarına kadar. Doğu Batı Yayınları: Ankara.
- Balanuye, Ç. (2020). Spinoza'nın sevinci nereden geliyor? Reddedilemeyecek bir felsefî teklif. Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Barak, N. (2020). Immanuel Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi eserinde diyalektik kavrayışı. Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar, Temmuz, 13 (2), 36-52.
- Boetie, E. D. (2022). Gönüllü kulluk üzerine söylev. Alfa: İstanbul.
- Bumin, T. (2023). Hegel, Bilinç problemi, köle-efendi diyalektiği, Praksis Felsefesi. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Büyükdüvenci, S. (2019). Pragmatizm ve eğitim. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Yıl: 1987, 20 (1), 323-339.
- Cicero (2024). Yaşlı Cato veya yaşlılık üzerine. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Dewey, J. (1996). Demokrasi ve eğitim, eğitim felsefesine giriş. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 81, Ege Üniversitesi Basımevi: İzmir.
- Dürüşken, Ç. (2023). Antikçağ Felsefesi- Homeros'tan Augustinus'a bir düşünce serüveni. Alfa: İstanbul.
- Erol, B. (2021). Ortaçağ Avrupası ve üniversiteler. Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı: 33, 79-93.
- Fertellioğlu, B. (2020). Kant'ın politik felsefesinde özgür devlet tasarımı. Hukuk Kuramı Dergisi, C. 7, S. 1-2, Ocak-Ağustos, 28-46.
- Hesse, H. (2020). Çarklar Arasında. Can Sanat Yayınları: İstanbul.
- Hume, D. (2023). İnsanın anlama yetisi üzerine bir soruşturma. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- İçli, T. G. (2013). Kriminoloji. Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Kant, I. (1999). Pratik aklın eleştirisi. Türkiye Felsefe Kurumu: İstanbul.

Kant, I. (2020). Eğitim üzerine. Say Yayınları: İstanbul.

Köycü, K. (2022). Tanrı adına yönetmek, Orta Çağ ve Erken Modern Dönem yönetim gerçekliğinde Hristiyanlık. Gazi Kitabevi: Ankara.

Küken, G. (2001). Ortaçağda eğitim felsefesi. Alfa: İstanbul.

Le Goff, J. (2024). Ortaçağda entelektüeller. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

Locke, J. (2004). Eğitim üzerine. Yeryüzü Yayınevi: Ankara.

Locke, J. (2014). An essay concerning human understanding with the second treatise of government. Wordsworth Classics Of World Literature.

Montessori, M. (1975). Çocuk eğitimi “Montessori Metodu”. Sander Yayınları: İstanbul.

Özçeri, B. (2021). Kant’ın pratik felsefesinde beden problemi. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Öztaş, G. G. (2019). Türkiye’de çocukluğun politik inşası. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Piaget, J. (2010). Çocuğun gözüyle dünya. Dost Kitabevi: Ankara.

Platon (2022). Devlet. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

Rousseau, J. J. (2023). Emile. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

Seneca (2022). Bilgenin sarsılmazlığı üzerine-İnziva üzerine. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

Warburton, N. (2022). Felsefeye giriş. Alfa: İstanbul.

Yeşiltaş – Kaymakçı, N. K., S. (2009). John Dewey’nin eğitim anlayışı ve sosyal bilgiler eğitimine yönelik bazı örnek uygulamaları. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 4, 227-242.

İNTERNET KAYNAKLARI

BBC Four, Bobo Doll Deneyi, <https://www.youtube.com/watch?v=zerCK0lRjp8> (Erişim Tarihi: 15.05.2025).